

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΤΕΧΝΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΥΔΟΥΡΗ

Τό γεγονός τῆς τεχνικῆς εἶναι τόσο ἀρχέγονο ὅσο ἀρχέγονη εἶναι ἡ ἀντίληψη γιά τό πῦρ πού ἔδωσε ὁ Προμηθεΐας στούς ἀνθρώπους¹. Τό προμηθεϊκό πῦρ, ὡς πολυδύναμο σύμβολο, εἰκονίζει ὄχι μόνο τήν οὐσιαστική *λειτουργικότητα*, ἀλλά καί τό *αὐθυπόστατο* τοῦ τεχνικοῦ φαινομένου· ὑποδηλώνει δηλαδή πρωταρχικά τήν οὐσία τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ὁ τρόπος ὁμοῦ ἐκδίπλωσης καί ἀποκρυστάλλωσης τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος διαφέρει κατά ἐποχές· γι' αὐτό μποροῦμε² νά μιλάμε γιά διάφορες φάσεις τῆς τεχνικῆς, πού συνήθως προσδιορίζονται μέ κριτήριο τή «*δυνατότητα ἀσκήσεως ἀνθρώπινου ἐλέγχου*» πάνω στά τεχνικά ἐπιτεύγματα.

Ἔτσι, ἂν γίνεται γενικά ἀποδεκτό ὅτι ἡ ἀρχαία τεχνική εἶναι *μίμηση τῆς φύσεως* καί τά ἐπιτεύγματά της εἶναι ἐλεγχόμενα μέσα πού ἀπλῶς διευρύνουν τίς ἀνθρώπινες μυϊκές δυνατότητες³, ὅτι κατά τή δεύτερη φάση τοῦ τεχνικοῦ φαινομένου⁴ οἱ μυϊκές δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἀντικαθίστανται ἀπό τίς ἄψυχες ἐνέργειες τῆς μηχανῆς, ὅτι στήν ἐποχή μας ὑποκαθίστανται οἱ περιορισμένες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκέφαλου καί τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀπό τά ἠλεκτρονικά αὐτόματα καί ὅτι τώρα ἴσως ἔχουμε εἰσέλθει σέ μιά νέα φάση τῆς τεχνικῆς, κατά τήν ὁποία προχωροῦμε σέ καταστροφή ἢ σέ ὑποκατάσταση τοῦ ἴδιου τοῦ φυσικοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου διά τῆς μεταβολῆς τοῦ τρόπου παραγωγῆς καί δημιουργίας του⁵, τό ἐρώτημα πού τίθεται σήμερα *ἐπιτακτικά* δέν ἀναφέρεται πιά στό ἔάν ἡ τεχνική εἶναι αὐτόνομη καί αὐθυπόστατη κατάσταση (αὐτό εἶναι κάτι πού θεωρεῖται δεδομένο) ἀλλά στό κατά πόσον ἡ *λειτουργικότητά* της μπορεῖ νά συναφθεῖ πιά πρός τήν οὐσία της.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή οἱ διεισδυτικές παρατηρήσεις τοῦ Martin Heidegger γιά τήν οὐσία τῆς τεχνικῆς ἐπιβεβαιώνονται ἀπό τά πράγματα: Ἡ τεχνική εἶναι ἕνας τρόπος μέ τόν ὁποῖο τά ὄντα ἀποκαλύπτονται· εἶναι ἀρχέγονος καί θεμελιώδης τρόπος συλλήψεως τῆς πραγματικότητας· ἕνας τρόπος παρουσίας τῆς πραγματικότητας αὐτῆς μέσα στήν ἱστορία⁶. Ἡ σημερινή παρουσία τῆς τεχνικῆς εἶναι τέτοια πού, ὅπως σωστά προεῖδε ὁ φιλόσοφος τοῦ μέλανα Δρυμοῦ, τά ὄντα (μηδέ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαιρουμένου) παρουσιάζονται πλέον ὡς *ἀπόθεμα ἔτοιμο γιά κατανάλωση*. Ὁ χθесινός χρήστης τῶν τεχνικῶν ἐπιτευγμάτων κινδυνεύει σήμερα νά γίνει θύμα τῶν δημιουργημάτων του. Ἐκεῖνο πού κυρίως βρίσκεται σήμερα σέ κίνδυνο εἶναι ἡ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νά φέρει τά ὄντα στό *προσκήνιο*, νά καλεῖ τά ὄντα σέ *παρουσία*.

Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἡ *ἀνθρωπολογική*, ἡ *λειτουργική* καί ἡ *κοινωνιολογική ἀντίληψη* γιά τήν τεχνική δέν εἶναι δυνατόν νά συναφθοῦν πιά πρός τήν οὐσία τοῦ τεχνικοῦ φαινομένου⁷.

Ἄν αὐτή ἡ διάγνωση γιά τήν ὕφή τοῦ τεχνικοῦ φαινομένου κατά τό παρόν γίνει ἀποδεκτή, τότε κανένας δέν μπορεῖ νά ἀγνοήσει τόν *ἔσχατο κίνδυνο* στόν ὁποῖο ἔχουμε ἐμπλακεῖ. Ἐπιβάλλεται δηλαδή νά δοῦμε τόν *κίνδυνο* ὡς *κίνδυνο*, ὡς

πραγματική δηλαδή απειλή και καταστροφή και όχι απλώς ως κάποια πιθανότητα απειλής ή ως κάποια ψιλή υποψία κινδύνου. Ο κίνδυνος συνίσταται στο να μείνουμε εγκλωβισμένοι μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο που επιβάλλει ως μοίρα μας το τεχνικό πνεύμα και, κατά συνέπεια, να αφανισθούμε ολοκληρωτικά ως χώρος που αποκαλύπτεται τό Είμαι, και παραπέρα να εκλείψουμε φυσικά.

Ο Heidegger όρθά έπεσήμανε πώς μιά τέτοια συνειδητοποίηση του κινδύνου, αν και δυσχερής, είναι αναγκαία. Ακόμη διετύπωσε τήν άποψη πώς τό ξεπέραςμα του τεχνολογικού άδιεξόδου, μιά και έχουμε έμποτισθει από τό πνεύμα τής τεχνικής, είναι έργο δυσχερέστατο.

Όμως ό Heidegger έδειξε και τό δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουμε για μιά διαφυγή από τήν κρίση, με τήν έμφαση που έδωσε στην ποιήση και στην τέχνη. Μιλώντας ό φιλόσοφος για τόν έσχατο κίνδυνο, παραπέμπει στο έργο του Χαίλντερλιν. Γράφει ό γερμανός ποιητής:

«Αλλά όπου υπάρχει κίνδυνος

έκει αυξάνει και ή δύναμη του σώζειν»⁸ και άλλοι λέγει:

«ποιητικά κατοικεί ό άνθρωπος πάνω στη γη»⁹.

Τό ποιητικώς οίκεϊν επί τής γής είναι εκείνο που θέλει να τονίσει έδώ ό γερμανός φιλόσοφος· χρησιμοποιώντας τήν τέχνη, ως πρωτόφανη δραστηριότητα αυτού του τρόπου ύπαρξης, επιδιώκει να προσδιορίσει τήν ύφή τής δύναμης του σώζειν, που θά μάς καταστήσει ίκανούς να υπερβοΰμε τόν έσχατο τεχνολογικό κίνδυνο. Ο Heidegger λέγει χαρακτηριστικά:

«Η αποφασιστική αντιμετώπιση τής τεχνολογίας πρέπει να συμβεί σε μιά τέτοια περιοχή που είναι αφ' ενός μέν συγγενής προς τήν ουσία τής τεχνολογίας και αφ' ετέρου είναι θεμελιακά διάφορη από αυτή»¹⁰.

Και αυτή είναι ή περιοχή τής τέχνης¹¹.

Στήν τέχνη διά του ποιείν¹² τό όν παρουσιάζεται στη λαμπρότητά του ενώπιόν μας άμεσα και όχι ως απόθεμα. Αυτή ή δυνατότητά μας πρέπει να ενισχυθεί, γιατί είναι ή μόνη δύναμη που διαφυλάσσει τήν ουσία μας.

Τό τεχνολογικό πνεύμα δέν υπερβαίνεται τεχνολογικά, αλλά με τό πνεύμα που διέπει τή γένεση των έργων τής τέχνης, όχι με τά έργα τής τέχνης καθ' έαυτά. Η αισθητική σύλληψη του κόσμου ή ό αισθητικός τρόπος ζωής δέν αποτελεί δραστηριότητα που οδηγεί από μόνη της στην υπέρβαση του τεχνολογικού άδιεξόδου. Ακόμη ό Heidegger πιστεύει ότι δέν άρκοΰν οι μεμονωμένες ανθρώπινες προσπάθειες όσο σπουδαίες και θεϊκές κι αν είναι αυτές.

Τί άραγε όμως να σημαίνει ή επίνοια του M. Heidegger ότι ή σωτηρία μας θά προέλθει από τήν επικράτηση του πνεύματος που διέπει τή γένεση των έργων τής τέχνης ή από τήν κυριαρχία των ποιητών, από τό ποιητικώς οίκεϊν του ανθρώπου επί τής γής;

Ός απαντήσεις στο εύλογο αυτό έρώτημα θά πρέπει να θεωρηθούν οι άπόψεις που διετύπωσαν διάφοροι φιλοσοφούντες, ανήκοντες σε ένα εύρύ φάσμα τής σύγχρονης φιλοσοφικής διάνοησης, που διερευνά τή φύση του τεχνικού φαινομένου και ασχολείται με τά συναφή προβλήματα που δημιουργεί ή τεχνολογία. Έτσι, αν ό Hans Jonas¹³ εισηγείται τήν προτεραιότητα τής «εύριστικής του φόβου» για να αποφεύγεται κάθε είδους όλεθρος που απειλεί τόν άνθρωπο, αν ό Albert Borgmann¹⁴, προτείνοντας μιά ρεφορμιστική αντιμετώπιση τής τεχνολογίας,

όμιλεί για τή συγκέντρωση τῆς προσοχῆς σέ *πρακτικές πού ἔχουν ἐστιακό νόημα για τήν ὕπαρξή μας*, μπορούμε νά ποῦμε πώς καί οἱ τρεῖς, μολονότι βλέπουν τά πράγματα ἀπό διαφορετική ὀπτική γωνία, ἐν τούτοις ἐπιχειροῦν, μέ ἀφετηρία τίς θεμελιακές ἀπόψεις τοῦ Heidegger, νά δώσουν μιᾶ ἀπάντηση στό ἀγωνιῶδες ἐρώτημα τοῦ παρόντος πού ἀναφέρεται στήν ὑπέρβαση τῆς τεχνολογικῆς κρίσεως.

Ἡ ἀντίληψή μου εἶναι ὅτι ἡ ἐρμηνεία, καί ἴσως ἡ διεύρυνση, τῶν θέσεων τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου για τή σχέση τῆς *τεχνικῆς* μέ τήν *τέχνη* καί ἡ σύναψη τῶν ἐπινοιῶν του μέ τήν *πολιτική* ἀποτελεῖ ἴσως τό κλειδί για νά δοθεῖ μιᾶ σωστή ἀπάντηση στό προκείμενο ἐρώτημα.

Μιλώντας ὁ Heidegger για τήν *ποίηση* καί τήν *τέχνη* ἀναφέρεται στούς Ἑλληνες κλασσικούς φιλοσόφους καί κυρίως στόν Ἀριστοτέλη¹⁵. Εἶναι ὁμως ἐξ ἴσου χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι ὁ σταγειρίτης φιλόσοφος συζητεῖ τήν οὐσία τοῦ *ποιεῖν*, τοῦ *πράττειν* καί τῆς *τέχνης* στά ἔργα του *Ἠθικά Νικομάχεια* καί *Πολιτικά*, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἠθικοπολιτική διάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

Κατά τόν Ἀριστοτέλη «*ἕτερον δ' ἐστὶ ποίησις καί πράξις*»¹⁶, ἡ δέ *τέχνη* εἶναι «*ἐξίς τις μετά λόγου ἀληθοῦς ποιητική*»¹⁷. Γράφει δέ ἀκόμη ὁ Ἀριστοτέλης για τήν *τέχνη*:

«*Ἔστι δέ τέχνη πᾶσα περί γένεσιν καί τό τεχνάζειν καί θεωρεῖν ὅπως ἂν γένηται τι τῶν ἐνδεχομένων καί εἶναι καί μή εἶναι, καί ὧν ἡ ἀρχή ἐν τῷ ποιοῦντι ἀλλά μή ἐν τῷ ποιουμένῳ· οὔτε γάρ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων ἢ γινομένων ἢ τέχνη ἐστίν οὔτε τῶν κατά φύσιν· ἐν αὐτοῖς γάρ ἔχουσι ταῦτα τήν ἀρχήν*»¹⁸.

Σύμφωνα μέ τά χωρία αὐτά ἡ *τέχνη* συνάπτεται πρός τήν *ποίηση* καί πρός τόν *λόγον*. Ὁ *λόγος* ἐδῶ θά πρέπει νά νοηθεῖ ὡς κάτι πού ἀποτελεῖ τήν *προϋπόθεση* τῆς *ἐκδίπλωσης* τοῦ *ποιεῖν*· τό *ποιεῖν* ἀπό τή φύση του δέν συνάπτεται πρός *σκοπούς*· ὁ *λόγος* εἶναι *ἐκεῖνος πού συλλέγει, ἐνώνει* τά αἷτια τοῦ δημιουργεῖν, πού ἐξεταζόμενο καθ' ἑαυτό εἶναι ἀπλή ἐνέργεια. Ἡ *τέχνη* δέ δηλώνει ἀπλῶς τήν *ἐνέργεια* τοῦ *κατασκευάζειν*, ἀλλ' εἶναι ἕνας τρόπος γνώσεως καί φανερώσεως τῶν ὄντων.

Ἔτσι ἡ *τέχνη* συνάπτεται πρός τήν *τεχνική*, δηλαδή πρός τήν ἐκδίπλωση τῶν δημιουργικῶν ἐκείνων ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, πού ἐνσαρκώνονται σέ συγκεκριμένα ἐπιτεύγματα, ἀλλά καί πρός τό *εἶναι τοῦ ἀνθρώπου*, ἀφοῦ κατά τήν ἄσκηση τῆς *τέχνης* φανερώνονται *αἰφνίδια*, δηλαδή μή αἰτιοκρατικά προσδιορισμένες¹⁹, οἱ ἰδιαίτερες δυνατότητές του νά ἀποκαλύπτει ὄψεις τῆς πραγματικότητας. Ἡ *τέχνη* λοιπόν, ὅπως τήν ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἀριστοτέλης, συνάπτεται στενά πρός τήν *τεχνική*, καί παράλληλα μᾶς δείχνει τί εἶναι ἐκεῖνο πού χρειάζεται νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη για νά ὑπερβληθεῖ ἡ κρίση πού δημιουργεῖ ἡ σύγχρονη *τεχνική*. Ἄν, κατά τή σύγχρονη *τεχνική*, οἱ δυνατότητες τῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων πολλαπλασιάστηκαν τόσο πολύ ὥστε νά γίνουν ἀνέλεγκτες καί νά δημιουργοῦν ἕνα τέτοιο *πλαῖσιο* μέσα στό ὁποῖο νά ἐγκλωβίζεται καί νά κινδυνεύει ὄχι μόνον ἡ ἴδια ἡ ἀποκαλυπτική δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά καί ἡ ὕπαρξή του, τότε ἐκεῖνο πού ἀπαιτεῖται εἶναι νά βρεθεῖ ὁ τρόπος για νά ὑπερβληθεῖ ἢ νά μεταβληθεῖ τό *πλαῖσιο* αὐτό· τοῦτο κατ' οὐσίαν σημαίνει νά δημιουργηθοῦν οἱ συνθήκες ἐκεῖνες ὅπου θά εἶναι δυνατόν νά ἐκδιπλωθεῖ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου στήν πληρότητά της. Καί τό νά ζητᾶμε νά προστατευθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς *τέχνης* σημαίνει νά ἐπιδιώκουμε νά διασωθεῖ τό *αἰφνίδιον*, ἡ ἀποκαλυπτική δυνατότητα τῆς ἀνθρώπι-

νης ύπαρξης, δηλαδή επιδιώκουμε να διασφαλίσουμε την ανθρώπινη δυνατότητα για άλλες συλλήψεις της πραγματικότητας, για άλλους τρόπους αποκάλυψης τῶν ὄντων. Ἄν αυτό γίνει ἀποδεκτό, τότε ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ἡ δύναμη πού μπορεῖ νά μᾶς σώσει πρέπει νά ὑπερέχει ἀπό τίς δυνάμεις ἐκεῖνες πού δροῦν καί μᾶς θέτουν σέ κίνδυνο. Ὅ,τι πρέπει νά διασωθεῖ εἶναι τό *ποιητικῶς οἰκεῖν* καί τό *πνεῦμα τῆς τέχνης*, γιατί ἐδῶ ὑπάρχει ἡ σώζουσα δύναμη, δηλαδή ἡ θεωρητική ὑπέρβαση καί ὑπερνίκηση τοῦ προβλήματος.

Ἄρκεῖ ὁμως ἡ θεωρητική ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος καί ἡ συνειδητοποίηση τοῦ κινδύνου τῆς τεχνικῆς γιά νά δημιουργηθεῖ μιὰ νέα κατάσταση ἢ μήπως πρέπει ἀπλῶς νά ἀφεθοῦμε στή μοῖρα μας καί νά ἀφήσουμε τά πράγματα νά ἀκολουθήσουν τήν πορεία τους; Ἄν αυτό ἦταν μιὰ παραδεκτὴ στάση, τότε πρὸς τί ἡ συνειδητοποίηση τοῦ προβλήματος καί πρὸς τί τό σκέπτεσθαι περί τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς καί τοῦ κινδύνου ὡς κινδύνου;

Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ ἐπίνοιες τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου δέν μᾶς βοηθοῦν ἄμεσα νά ἀπαντήσουμε στά ἐρωτήματα αὐτά. Ὅμως πιστεύω πῶς ὑπάρχει κάποια ἀπάντηση στά εὐλόγα αὐτά ἀπορήματα καί πῶς *πραγματικά ὑπάρχουν τέτοιες δυνατότητες ὑπέρβασης τῆς κρίσης τῆς τεχνικῆς*.

Πῶς ὁμως εἶναι δυνατόν νά συμβεῖ τοῦτο; Εἶναι δυνατόν νά ἀντιμετωπίσουμε τήν τεχνολογική κρίση τοῦ παρόντος μέ μιὰ ἀνώτερη, ἄς ποῦμε, τεχνολογία; Εἶναι δυνατόν νά διαφυλάξουμε τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου υἱοθετώντας ἀπλῶς μιὰ προτεχνολογική ἢ μιὰ ἀντιτεχνολογική στάση; Ὁ Heidegger τόνισε ὅτι ὁ κίνδυνος πού δημιουργεῖ ἡ τεχνική δέν ὑπερβαίνεται τεχνολογικά. Ὅταν ἀντιληφθοῦμε τόν *κίνδυνο ὡς κίνδυνο* βλέπουμε ὅτι κάτι ἄλλο χρειάζεται. Μιὰ μὴ τεχνολογική, ρεφορμιστική ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς τεχνικῆς εἶναι θεωρητικά ἐν μέρει κάτι τό δυνατόν, ἀλλά δέν μπορεῖ νά ἀποδώσει *πραγματικά*. Γιά εὐνοήτους λόγους πρέπει νά ἀποκλεισθεῖ ἡ περίπτωση τοῦ νά στραφοῦμε ὀλοκληρωτικά στό παρελθόν καί νά υἱοθετήσουμε ὀλόπλευρα προτεχνολογικές πρακτικές. Παρ' ὅλα αὐτά τό πνεῦμα πού διεῖπε ὀρισμένες προτεχνολογικές *ἀνθρώπινες πρακτικές* δέν εἶναι δυνατόν νά παραβλεφθεῖ, ὅταν μάλιστα στοιχεῖ πρὸς ὅ,τι διαφυλάσσει καί διασώζει τήν ἀνθρώπινη οὐσία καί πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς τέχνης.

Διασάφηση τοῦ προβλήματός μας μπορεῖ νά ὑπάρξει, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ὁ Heidegger ἔχει ὡς πηγή του τόν Ἄριστοτέλη καί ὅτι ὁ σταγειρίτης φιλόσοφος χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «τέχνη», ἀναφερόμενος καί στήν οὐσία τῆς πολιτικῆς.

Γράφει ὁ Ἄριστοτέλης:

«πειρατέον τύπω γε περιλαβεῖν αὐτό τί ποτ' ἐστὶ καί τίνος τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων. δόξειε δ' ἂν τῆς κυριωτάτης καί μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς. Τοιαύτη δ' ἡ πολιτικὴ φαίνεται»²⁰.

Ἡ πολιτικὴ λοιπόν εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ (δύναμη ἢ τέχνη) καί, «ὡς πασῶν τεχνῶν κυριωτάτη», χρησιμοποιεῖ τίς λοιπές ἐπιστῆμες ἢ τέχνες γιά νά διαμορφώσει τά τῆς πολιτικῆς κοινωνίας συνολικά. Συνάπτοντας²¹ στενά ὁ σταγειρίτης φιλόσοφος τήν *πολιτικὴ* πρὸς τήν *τέχνη* ἴσως ἀφήνει περιθώρια διατυπώσεως σκέψεων πού καθιστοῦν σαφέστερο τό αἶτημα τοῦ Heidegger γιά ὑπέρβαση τῆς κρίσης πού δημιουργεῖ ἡ σύγχρονη τεχνολογία διὰ τῆς τέχνης.

Τί θά ἐσήμαινε λοιπόν τό αἶτημα νά δοῦμε σήμερα τήν πολιτικὴ ὡς *τέχνη*, μέ τό

είδικό νόημα πού δίδει ο σταγειρίτης φιλόσοφος και ο Heidegger; Δέ θα άποτελοῦσε μιά τέτοια θεώρηση τῆς πολιτικῆς τόν ἔσχατο κίνδυνο γιά τόν ἴδιο τόν άνθρωπο και τήν ανθρωπότητα συνολικά; Δέ θα ἐσήμαινε ὅτι εἰσάγουμε στό ὀρίζοντά μας ἕνα ὑπερβολικά ανορθόλογο στοιχεῖο, πράγμα πού αὐξάνει τίς καταστάσεις κινδύνου αντί νά τίς ὑπερβαίνει:

Ἡ πολιτική, κατά τόν Ἀριστοτέλη, εἶναι δραστηριότητα συνδυαστική, κυριαρχική και ἡ πολιτική δημιουργία σύμφωνα μέ τό λόγο ἔχει τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς τέχνης, δηλαδή ἐγκλείει τό στοιχεῖο τοῦ ποιεῖν. Ὁ λόγος τῆς πολιτικῆς τέχνης εἶναι ὁ καθολικός ἐκεῖνος λόγος, πού συλλέγει, ἐνώνει, ἐνοποιεῖ τά δημιουργήματα πού ὁ πολιτικός δημιουργός τεχνουργεῖ. Ὅπως ἡ τέχνη εἶναι «περί γένεσιν και τό τεχνάζειν και θεωρεῖν ὅπως ἂν γένηται τι τῶν ἐνδεχομένων», ἔτσι και ἡ πολιτική βουλευέται περί τῶν ἐνδεχομένων και ἄλλως ἔχειν. Τό πολιτικῶς βουλευέσθαι και δημιουργεῖν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ στήν πιό ὑψηλή του ἔκφανση, ὄχι δηλαδή ὡς μιά συνήθης διαδικασία χειρισμοῦ τῶν τρεχουσῶν ὑποθέσεων τῆς κοινωνίας²², ἀλλά ὡς μιά δημιουργία, πού, χωρίς νά παύει νά ἀναφέρεται στίς συγκεκριμένες καταστάσεις τῆς κοινωνίας, ἀποβλέπει κυρίως, ὡς συλλογή τῆς ὅλης πολιτικῆς ζωῆς, στή φανέρωση ἢ στήν ἀποκάλυψη νέων πραγματικοτήτων, νέων τρόπων και μορφῶν ζωῆς, νέων τρόπων ἐκδίπλωσης τῆς πολιτικῆς ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου.

Μιά τέτοια πολιτική δημιουργία, νοουμένη ὑπό τήν προοπτική τῆς τέχνης, εἶναι εὔλογο ὅτι προστατεύει τίς ἀποκαλυπτικές δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου, και *μπορεῖ*, ἐφ' ὅσον δέν εἶναι *δυστοπική*, νά μεταβάλλει τό κυριαρχικό πλαίσιο τῆς τεχνικῆς και νά περιορίσει στίς ὀρθές διαστάσεις τήν ἐπίδραση τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Εἶναι εὔλογο ὅτι μιά τέτοια σύλληψη τῆς πολιτικῆς δέν μπορεῖ νά εἶναι *ἀντιτεχνολογική*, οὔτε *ἀνορθόλογη*. Δέν εἶναι ὁμως μιά *πολιτική* μέ μορφή *ἐπιστημονική*, γιατί μιά ἐπιστημονικοκρατούμενη πολιτική στήν οὐσία της συμπίπτει μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ μαθηματικοῦ και ὑπολογιστικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, μέ τήν ἠλεκτρονικοεγκεφαλοκρατία.

Ἡ πολιτική δημιουργία, διεπομένη ἀπό τή μορφή τοῦ ὑπολογιστικοῦ και εὐθύγραμμου λόγου, εἶναι ἐκείνη ἀκριβῶς πού στοιχεῖ πρός τό τεχνικό πνεῦμα πού δημιουργεῖ τήν κρίση.

Ἀκόμη πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς ἡ πολιτική ὡς τέχνη δέ θά πρέπει νά νοηθεῖ ὡς μιά προσπάθεια πού καταλήγει σέ *οὐτοπικές συλλήψεις* γιά τήν πολιτική πραγματικότητα, ἀλλά ὡς μιά δημιουργία πού ἡ ἀξία τῶν δημιουργημάτων της θά δείχνεται ἀπό τήν πραγματική συσχέτισή τους πρός τοῦς περιορισμούς πού τίθενται ἀπό τήν ὑφή τῶν κοινωνικοοικονομικῶν πλαισίων²³. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ πολιτική θά πρέπει νά νοηθεῖ ἀπλῶς ὡς μιά διαχειριστική τέχνη, ὑπηρετική τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, διότι τότε τό τεχνικό και οἰκονομικό πλαίσιο ἐξακολουθεῖ νά κυριαρχεῖ ἀπειλητικά.

Συνοπτικά θά μπορούσαμε νά ποῦμε πῶς ἡ πολιτική στήν ὑψίστη σημασία της θά θεωροῦσε τίς ἐκφάνσεις τοῦ ὑπολογιστικοῦ και ἐπιστημονικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι ὡς *ἀναγκαία συνθήκη τῆς πολιτικῆς ζωῆς* και τοῦ πολιτικῶς δημιουργεῖν ἀλλ' ὄχι ὡς ἐπαρκῆ. Ἡ ἐπάρκεια τῆς πολιτικῆς θά βρισκόταν στή συσχέτισή της μέ τήν τέχνη μέ τήν ἔννοια πού προσδιορίσαμε.

Τό οὐσιῶδες δηλαδή στοιχεῖο σέ μιά τέτοια ἀντίληψη γιά τήν πολιτική εἶναι ὄχι ἀπλῶς ὅτι αὐτή συνδυάζει τίς ἀνθρώπινες κοινωνικοπολιτικές καταστάσεις μέ

τρόπο επιστημονικό αλλά ότι δημιουργεί νέες συνθήκες, νέα πλαίσια, φέρει σέ φῶς νέες δυνατότητες γιά τήν ἐκδίπλωση τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ὕπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, καί συλλαμβάνει τό πολιτικό φαινόμενο σέ νέες διαστάσεις, μέσα στίς ὁποῖες διαφυλάσσεται ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καί διασφαλίζεται ἡ δυνατότητά του νά ἀκροάζεται ἀκόμη πιό πρωταρχικές μορφές ἀποκάλυψης τοῦ "ὄντος καί νά προβαίνει σέ πρωτογενεῖς συλλήψεις γιά τήν κάθε μορφή τῆς πραγματικότητας.

Ἄν αὐτό σημαίνει ὑπέρβαση τῶν θεωρητικῶν ἀντιλήψεων πού στηρίζουν τή συγκρότηση τῶν δύο μεγάλων κοινωνικοπολιτικῶν σχηματισμῶν²⁴, πού μέ τόν ἴδιο τρόπο διέπονται ἀπό τό πνεῦμα τῆς τεχνικῆς, ἄν αὐτό σημαίνει τήν ἔναρξη ἑνός διαλόγου πού ὡς θεωρητική συλλογή θά ὀδηγεῖ σέ πολιτικές δημιουργίες πού θά ἀνοίγουν νέες προοπτικές γιά τήν ἐκδίπλωση τῆς πολιτικῆς διάστασης τοῦ ἀνθρώπου, ἄν αὐτό σημαίνει ὄχι μόνο υἱοθέτηση τῆς «εὐριστικῆς τοῦ φόβου», ἀλλά ὑπέρβαση τοῦ φόβου διά ἑνός νέου ἀνοίγματος τοῦ ὄντος, πού θά ἰσοδυναμεῖ μέ ἀναίρεση τοῦ τεχνολογικοῦ πλαισίου, τότε τό νά δοῦμε τήν πολιτική ὡς τέχνη, μέ τήν ἔννοια πού ἐξηγήσαμε, εἶναι ἴσως μιά ἀπό τίς δυνατότητές μας, πού δέν πρέπει νά μείνει ἀνενεργός.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αἰσχύλ. Προμηθ. δεσμ. 7 - 8, 107 - 111, 253 - 254.
2. Ἡ τεχνική «πολλαχῶς λέγεται» κατά τήν ἀριστοτελική ἔκφραση.
3. Ἡ τεχνική, κατά τήν ἔκφραση τοῦ M. Heidegger, εἶναι ἀπλῶς προέκταση τοῦ ἀνθρώπινου χεριοῦ.
4. Κατά τήν ἐποχή τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης.
5. Διά τῆς γενετικῆς μηχανικῆς καί τῶν ἐπεμβάσεων τῆς μοριακῆς βιολογίας γενικά ἢ καί διά τῆς ὑποκατάστασεώς του σέ κρίσιμες λειτουργίες ἀπό τά ἴδια τά δημιουργήματά του (τά τεχνολογικά αὐτόματα). Ἡ ὑποκατάσταση αὐτή συνυφασμένη μέ τήν περίπτωση τοῦ σφάλεσθαι πού διέπει τή λειτουργία τῶν ἀνθρωπίνων κατασκευῶν εἶναι δυνατό νά ὀδηγήσει στόν ἀφανισμό τοῦ ἀνθρώπου.
6. Ἡ πρόταση αὐτή ἔχει τό ἴδιο νόημα μέ τήν προηγούμενη· ἀπλῶς ἀποφεύγεται ἡ ἰδιότυπη χρήση τῆς Χαϊντεγκερικῆς γλώσσας.
7. Βλέπε M. Heidegger, "The Question concerning Technology", M. Heidegger, Basic Writings (BW), Routledge and Kegan Paul, London 1978, σ. 288.
8. Ἔ.ἀ., σ. 310.
9. F. Hölderlin, ἀπό τό ποίημα «Πάτμος». Βλέπε M. Heidegger, BW, σ. 316.
10. M. Heidegger, BW, σ. 317.
11. Γιά τίς ἀπόψεις τοῦ M. Heidegger γιά τήν τέχνη βλέπε BW, σ. 149 - 187 καί Λ. Κουλουμπαρίτση, «Ἀρχαία τέχνη καί τεχνική κατά τόν M. Heidegger», Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση 1 (1984), 51 - 63.
12. Τό ποιεῖν ὁ Χαϊντεγκερ ἐρμηνεύει μέ τή θεωρία τῶν τεσσάρων αἰτίων.
13. Βλέπε Hans Jonas, The Imperative of Responsibility, University of Chicago Press, 1984.
14. Albert Borgmann, Technology and the character of Contemporary life, University of Chicago Press, 1984.
15. M. Heidegger, B.W., σ. 153 - 154, 157 - 161, 180, 302, 312.
16. Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικ. 1140d2 καί 1140 α6.
17. Ἔ.ἀ., 1140a, 20 - 21.
18. Ἔ.ἀ., 1140a, 10 - 16.
19. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού κάνει τόν Ἀριστοτέλη νά συσχετίζει τήν τέχνη μέ τήν τύχη.
20. Ἔ.ἀ. 1094a 25 - 28. Στό Πολιτικά (Γ. 1282d 14 - 16) ἡ πολιτική χαρακτηρίζεται ὡς «κυριωτάτη πασῶν (τῶν ἐπιστημῶν καί τεχνῶν) δύνამις». Βλέπε καί Πολιτ. 1268b 34 - 38.
21. Μιλώντας ὁ Ἀριστοτέλης γιά τήν πολιτική ὡς ἐπιστήμη χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «ἐπιστήμη» μέ χαλαρή σημασία (βλέπε σχετικά Κ. Δεσποτοπούλου, «Ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς κατ' Ἀριστοτέλη». Ἀφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, Ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθῆναι 1980, σ. 754 καί Κ. Βουδούρη, «Ἡ γλώσσα τῆς πολιτικῆς καί ἡ πολιτική φιλοσοφία» Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐταιρεία, Φιλοσοφία καί Πολιτική, Ἀθῆναι 1982, σ. 92).

22. Το γεγονός ότι η σημερινή μορφή διακυβέρνησεως δεν μπορεί να ρυθμίσει αποτελεσματικά τα της τεχνολογίας αναγνωρίζεται ευρέως. Βλέπε συναφώς P. Durbin και F. Rapp, *Philosophy and Technology*, D. Reidel, 1983, σ. 29.
23. *Αλλωστε, όπως έχει παρατηρηθεί, οι *ουτοπικές* συλλήψεις που τελικά φάνηκαν χρήσιμες στην ανθρωπότητα ήσαν εκείνες που έλαμβαναν υπ' όψη τα πραγματικά δεδομένα (βλέπε P. Alexander και R. Gill, *Utopias*, Duckworth, 1984, σελ. 189 - 195).
24. Οι απόψεις αυτές που διατυπώθηκαν για πρώτη φορά στο Πανευρωπαϊκό Συνέδριο Φιλοσοφίας «*Άνθρωπος και τεχνική*» (Αθήνα, Ιούνιος 1985) είναι κατά κάποιο τρόπο προδρομικές, αφού ότι συμβαίνει σήμερα στον πολιτικό ορίζοντα πράγματι ισοδυναμεί με μία ριζική αναθεώρηση των πολιτικών αντιλήψεων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΑΝ. ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ